

fæsteforholdene og forholdene omkring landgilde og hoveri, skatter, tiende og militærtjeneste, restancer og forstrækninger. Der er tale om grundlæggende træk i bøndernes økonomi, og man får fremlagt en række data, der vil kunne indgå i den videre udforskning af bøndernes økonomiske forhold, ikke mindst når det gælder de driftsmæssige forhold ved gårdene og fæsternes forhold til hovedgård og godsledelse.

Bøndernes økonomiske forhold i egentlig forstand, deres formueforhold set ud fra skifter og synsforretninger og deres indtægtsforhold, belyst ud fra udsæd-høstudbytterelationen og kreaturholdet, behandles i et følgende afsnit, der i højere grad end de forudgående lader os se bøndernes levevilkår i en større sammenhæng. Den lille margen for bøndernes eksistens på grund af det lave høstudbytte understreges efter analyser af kildernes oplysninger om høstudbytets størrelse, og resultaterne underbygges af undersøgelserne over bøndernes formueforhold ifølge skifterne. Med rette peger Margit Mogensen på de metodiske problemer omkring skifterne, når det gælder vurderinger af betydningen af disses manglende overskud; nærmere analyser af fordelingen af værdierne i boerne på grupper som indbo, landbrugsredskaber, kornlagre, kreaturer, beklædning m.m. vil dog formentlig yderligere kunne bidrage til en forståelse af bøndernes formueforhold.

Efter endnu et afsnit af mere teknisk art, om udskiftningen af fællesskabet på Odsherreds gods 1782-1800 og på Dragsholm gods 1797-99, følger et kort slutningsafsnit, der opridser hovedlinjerne i de indvundne resultater. Selv om materialet for krongodset og proprietærgodset har vist sig på mange punkter at være forskelligt i kvalitet og kvantitet, er det lykkedes at foretage en række sammenligninger med hensyn til bøndernes forhold på de to godser. Der

vil vel kunne være tale om individuelle særtræk, ikke mindst når det gælder proprietærgodset Dragsholm. Alligevel kan man, med støtte i tidligere forskningsresultater, med god grund formode, at de af Margit Mogensen fundne forskelle i forholdene på de to godstyper har været generelle: Det har alt i alt været bedre og mere trygt at være fæster under kronen end under et proprietærgods.

Ole Degn

David Grønlund: *Historisk efterretning om de i Ribe bye for hexerie forfulgte og brændte mennesker, 1780*. Genudgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt ved Kirsten Agerbæk. (1973). 195 s.

Ribe er sørgeligt berømt for sine hekseprocesser. Det skyldes ikke blot, at der i byen i årene mellem 1572 og 1652 blev brændt mindst tolv kvinder som hekse, men vel også, at sognepræsten David Grønlund (1716-84) allerede i 1780 udgav en bog med tingbogsuddrag vedrørende disse processer.

Historisk Samfund for Ribe Amt har besørget en genudgivelse ved Kirsten Agerbæk af denne bog, der med tidens interesse for ældre tiders hekseri og heksetro og for tidligere perioders levevilkår har fået fornyet interesse. Man har valgt at nysætte bogen med moderne skrift, hvilket kan give anledning til overvejelser over, om Grønlunds bog burde have dannet forlæg for en sådan udgivelse. Bogen stammer fra den førkritiske tid; den indeholder ikke nøjagtige gengivelser af uddrag af tingbøgerne, men brudstykker og ofte temmelig frie referater, der er præget af fejllæsninger og misforståelser og vilkårligt er beskåret og suppleret med andre tekster, uden at dette overhovedet ses af gengivelsen. Det virker vel kun forstyrrende, at Mandrup Abildgård er blevet til Madrup Abild-

gård, Ole Roed til Ole Rold, Terchild Andersen til Tenhild Andersen, Wichman Hasebart til Wichman Sarebart, Anders Pedersen Spandet til Bagge Pedersen Spandet osv., og at Morten Lassen Hillerup, der blev borgmester i 1640, er blevet gjort til borgmester allerede i 1637, hvorfor han af udgiveren forveksles med borgmester Morten Madsen Lime. Men det vanskeliggør forståelsen af de ofte komplicerede retshandlinger, sagforhold og vidneafklæggelser, at tingbøgernes tekst gengives frit i vilkårlige brudstykker.

En nyttig hjælp har man dog i Kirsten Agerbæks forklarende noter, i en redegørelse for retsgrundlaget for og forløbet af hekseprocesserne i Ribe og i det vedføjede person- og stednavneregister.

Ole Degn

Morten Borup (ed.): *Breve fra og til Christian Winther. I-IV.* (Reitzel, 1974). 269, 211, 264, 375 s.

Morten Borup (ed.): *Poul Møller og hans familie i breve. I-III.* (Reitzel, 1976). 225, 222, 185 s.

De syv små bind – opsætning og indbinding er en svag, men vellykket pastiche af samtidens bogproduktion – har Morten Borup som udgiver. Han føjer hermed en smuk fortsættelse til sine mange meget kyndige og værdifulde udgivelser.

Begge de to halvbrødre har tidligere fået deres korrespondance udgivet, dels som en egentlig brevudgave (Julie Winthers »Breve fra og til C. W.«, 1880), dels spredt rundt om (ikke mindst i Poul Møller-biografierne). Her er imidlertid for første gang for begges vedkommende tilvejebragt store samlede udgaver ud fra nutidige editionsprincipper og med fyldige kommentarer; det sidste bind i hver af samlingerne er et kommentarbind.

Om begge samlinger gælder, at det sikkert er beskedent, hvad litteraturforskerne kan hente. Udgaverne har først og fremmest deres værdi i det biografiske og i det almene kultur- og socialhistoriske stof; for Winther-brevenes vedkommende gælder dog, at de giver et fyldigt indtryk af en digters eller litterats forbindelse med forlagsverdenen.

Med hensyn til Poul Møllers breve, da er det vel sparsomt, det biografiske nyt de har i forhold til biografierne. Dette gælder både med hensyn til data og personlig udvikling. I meget har denne udgave sin store værdi ved at vise grundholdninger og hverdagen i en lærd familie. Familien er ikke blot Poul Møllers egen husholdning; vi følger også faderen, biskop Rasmus Møller, og broderen, sognepræst Hans Ulrich Møller.

Chr. Winther-samlingen er langt fyldigere; den dækker af naturlige grunde også et længere tidsrum, 1805–76, mens Poul Møller-udgaven går over 1810–42, idet denne yderligere rummer korrespondancen efter digterens død om udgivelsen af hans skrifter. Der er langt flere korrespondenter i Winther-samlingen; der er mange breve fra Winther selv – uden for det litterære står hans breve fra Neustrelitz i Mecklenborg, hvor han i 1841 var lærer i dansk for kronprins Frederiks forlovede.

Korrespondancen vrimler med enkeltheder, der samlet giver et godt indtryk af levevilkår, rejseliv, omgangsformer, litterær produktion, skandinavisme m.m.

De to udgaver tjener i høj grad til at udbygge tidsforståelsen og har dermed også særlig bud til historikerne. Dertil kommer, at de i sig selv er værdifulde som menneskelige vidnesbyrd. Begge samlinger vil fastholde de fleste læsere i en fortløbende læsning, selv om nogle af Winthers breve er uendelig omstændelige.

Vagn Dybdahl